

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в
професионално направление 2.1. Филология,
докторска програма Български език (Кирилometодиевистика)
на тема: **Лексиката в ръкопис № 3/14 от Библиотеката на Рилския манастир като
източник за историята на текста на повестта „Варлаам и Йоасаф“**
докторант: Моня Камуля Рибаров
научен консултант: доц. д-р Татяна Мострова
*рецензент: доц. д-р Анета Гергова Димитрова, Катедра по кирилometодиевистика,
Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“*

Представеният дисертационен труд е придружен от всички необходими документи и материали според изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в КМНЦ-БАН. Обсъден е пред съвета на КМНЦ-БАН в разширен състав на 4 юни 2024 г. и е предложен за защита с решение на Института за исторически изследвания към БАН, протокол № 1, т. 5 / 12.06.2024 г.

Дисертацията е резултат от дългогодишно проучване на лексиката на повестта „Варлаам и Йоасаф“ в среднобългарски препис, ръкопис от колекцията на Рилския манастир РМ 3/14 от 60-те години на XIV в. По своята структура, съдържание и методология тя следва утвърдения пример от предходни изследвания върху лексиката и словообразуването в старобългарски и среднобългарски паметници.

Трудът е в обем от 292 страници и е придружен от 275 страници приложения. Състои се от увод (с 5 подглави), три основни глави (с 25 подглави), заключение и 22 страници библиография, която обхваща както широк спектър от изследвания върху темата, така и изворов и справочен материал, предимно речници.

Уводната част (с. 4–15) дава общи сведения за повестта „Варлаам и Йоасаф“ и проследява накратко историята на проучванията върху източната и западната ѝ традиция, като се спира най-вече на въпроса за нейния произход, авторство и предполагаемата (но вече отхвърлена в науката) връзка с биографията на Буда. От особено значение за развитието на проучванията е първото издание на гръцкия текст през 1832 г. (вж. с. 6), както и изследванията върху грузинската и другите по-ранни източни версии. Този, макар и кратък,

преглед на предходните научни опити да се установят сложните взаимоотношения между различните традиции на поестта показва, че изследването на един толкова богат на контексти текст неизменно стъпва върху постиженията на други изследователски традиции. Това се отнася и за изследването на славянската традиция на поестта във връзка с нейния непосредствен византийски източник.

Уводът се спира накратко върху неразрешените въпроси за битуването на поестта в славянска среда, особено за броя преводи и времето и мястото на техния произход (с. 9-11). Изложени са мненията на различни изследователи, но дисертантката не заема позиция по тези спорни въпроси. Въпреки това в заключението на дисертацията може да се открият няколко изречения, които донякъде разкриват мнението ѝ конкретно за текста в ръкописа, с който работи.

Въвеждащата част продължава с характеристика на използвания ръкопис РМ 3/14 – датиране, локализиране и правопис, и със задължителното определяне на обекта, целта, задачите и метода на изследването. Тук е направена и конкретизация на иначе широкото заглавие на дисертацията: изследването обхваща част от лексиката на „Варлаам и Йоасаф“ в конкретния ръкопис, и по-точно – съществителните, като основно вниманието е върху мотивираните и най-вече върху суфиксалните съществителни имена.

Основната част от труда е озаглавена „Словообразуване на съществителните имена“ (с. 16–262) и е организирана в три глави. Първа глава „Съществителни имена за лица и други названия“ (с. 16–74) и Втора глава „Съществителни имена с конкретно и абстрактно значение“ (с. 74–255) имат допълнително вътрешно разделение по граматичен род, а в рамките на всеки от родовете има разделение по наставки в общо 25 подглави. Анализираните съществителни имена са общо над 1500 и освен по словообразователни модели (т.е. наставки, мотивиращи основи, граматичен род), те са класифицирани и според „характерните лексикални групи, които представят“ (с. 13). Комбинирането на няколко класификационни принципа от различни равнища и най-вече разделянето на главите според семантиката на мотивираните съществителни неминуемо води до някои компромиси при групирането на имената, което е отразено и в заглавията на главите. Дисертантката признава това в уточнението, че някои суфикси са полисемантични, поради което в групата на имената за лица са включени и „отделни названия за конкретни предмети и явления“ (с. 16).

Суфиксите, които са разгледани в Първа глава, са преобладаващо за лица от м.р.: -ѝннкъ (-ѝннкъ), -ѝць, -тѝль, -ѝца/ -нца, -дрѝ, -ннѝ/ -анннѝ, -нѝць и други непродуктивни суфикси, за лица от ж.р. са включени суфиксите -нца, -ѝннца и -ѝнн. При изследването на съществителните с наставка -ѝннкъ и групирането на съществителните според техните мотивиращи основи (от съществителни, прилагателни, глаголи или страдателни причастия) се повдига интересният въпрос за това, че „при някои словообразователни единици [обаче] е възможно да се отделят няколко мотивиращи основи“, т.е. че мотивиращата основа може да се интерпретира по няколко начина (напр. грѝшьннкъ < грѝшьнѝ, грѝшнтн, грѝхѝ; влѝдѝннкъ < влѝдѝнѝ, влѝдѝ, влѝднтн и т.н., с. 19). Този въпрос отваря по-широко поле за допълнително изследване на последователността на формирането на производни от един и същ корен, напр. съществително име с проста морфемна структура (грѝхѝ, влѝдѝ), от което със суфикс -ѝн- се образува прилагателно име (грѝшьнѝ, влѝдѝнѝ) и с добавяне на още един суфикс -нк- възниква ново съществително за лица (грѝшьннкъ, влѝдѝннкъ). От друга страна, вече утвърденият сложен суфикс -ѝннкъ е изключително продуктивен и може да се добавя и към чисто глаголни основи, срв. напр. орѝжнѝосѝннкъ (от орѝжнѝ + носнтн).

Към същата част на работата е добавен още един изследователски аспект, който заслужава внимание (с. 25–26). Към двукоренните думи с наставка -ѝннкъ е приложено сравнение с друг издаден препис (на друга редакция или превод) на повестта, от което се вижда голямата вариативност в словообразуването и значителните разлики, които се наблюдават между отделните преписи. Въпреки че авторката изрично отбелязва, че няма за цел да прави текстологически съпоставки, големите разлики между сравняваните текстове показват, че този подход би могъл да предостави богат допълнителен материал за изследване и в другите дялове на изследването.

Сред съществителните, разгледани в Първа глава на дисертацията, има няколко заемки, които не принадлежат към посочените словообразователни модели, въпреки че имат сходен облик и значение. Такива са например олѝтарѝ (от лат. altar, причислен към други думи с лат. суфикс -agijs като златарѝ и др., с. 48), ѝлннѝ (от гр. ἑλλην, наред с етническите названия с наставка -ннѝ, с. 50), кѝнѝзѝ (германска заемка с трета палатализация, причислен

към съществителните с наставка -јъ, с. 56), *пастѣрь* и *монастѣрь* (съответно от гр. *ἔμπλαστρον* и *μοναστήριον*, в една група с *пастѣрь*, с. 64–65). За някои от тях авторката отбелязва различния им произход (с. 64) и несъмнено тези думи имат място в лексикалния анализ на повестта, тъй като дават възможност да се обърне внимание на способността на праславянския и старобългарския език да адаптира заемките към наличния словообразователен репертоар.

Втора глава на дисертацията е посветена на „съществителни имена с конкретно и абстрактно значение“ (с. 74–255). Това е най-обемната част от труда и обхваща предимно съществителни имена от среден и женски род и значително по-малко имена от мъжки род. Разгледаните наставки са следните: за ср. р. -ннѣ, -тнѣ, -нѣ, -ѣство / -ѣствнѣ, -нцѣ, -ло; за ж.р. -остѣ / -ѣстѣ, -ота / -ѣта, -нна (-отнна), -нъ / -снъ / -знъ, -ѣва / -ова, -тва; за м.р. -ѣкъ (тѣкъ) и конверсиални образувания (с нулев суфикс) от ж.р и м.р.

Най-голям дял имат съществителните със суфикс -нѣ и неговите разширени варианти (-ннѣ, -тнѣ и др.) и това отразява състоянието не само на изследвания текст, но и на „цялата словообразователна система на съществителното име в българския книжовен език от XIV в.“ (с. 74). Съществителните на -ннѣ са мотивирани от глаголна основа и означават действия (*nomina actionis*) и резултати от действия (*nomina resultativa*). Във връзка с това, интерес представляват имената, които имат омонимно акционен и резултативен значение, напр. *вндѣннѣ* ‘виждане, гледане’ и ‘видение’; *проповѣданнѣ* ‘проповядване’ и ‘проповед’; *сѣзѣданнѣ* ‘създаване’ и ‘създание’, и др. (с. 148). В този случай би било интересно да се обърне внимание на други фактори (като контекст, съчетаемост, гръцко съответствие), които разграничават тези омонимни значения. Ярко изразена особеност на производните имена на -ннѣ е това, че почти 50% от тях произхождат от префигурани глаголи. Тази характеристика и изобщо продуктивността на този суфикс се открояват като типични за словообразователните особености през XIV в. Според дисертантката „това е още едно доказателство за принадлежността на текста на повестта (...) към новопреведените / новоредактираните произведения от този период“ (с. 156). В това отношение е показателно, че този най-продуктивен суфикс не е сред изследваните от Р. М. Цейтлин словообразователни модели в старобългарския език в ръкописите от X–XI в.

Напротив, добре известен от най-ранните текстове е суфиксът за абстрактни съществителни **-ство** (по-рядко конкурентният **-ствнѣ**). В изследвания текст също се открива паралелно използване на двата суфикса с превес на първия. Обръща се специално внимание и на тяхната продуктивност при образуването на нови глаголи с наставка **- (ств)овати**, включително на глаголи, чието мотивиращо съществително не е засвидетелствано в консултираните речници (с. 181).

Двете глави от дисертацията, в които са каталогизирани мотивираните съществителни от поевста по наставки, са структурирани по сходен начин и дават еднотипна информация в изчерпателно изложение. Освен групирането им по род и наставка, се обобщават данните за значението на думите от отделните групи, мотивиращата основа, наличието на префикси (вкл. за отрицание), способността да се формират сложни (двукоренни) думи и техният относителен дял, посочва се фреквентността на думите в текста, присъствието (съответно отсъствието) им в редица речници (вкл. на старобългарските класически паметници и на отделни автори и произведения) и се прилагат всички употреби, съпроводени с контекст. По този начин, независимо от заявения синхронен подход към материала, се осигурява и съпоставка с присъствието на лексемите в по-ранните етапи от развоя на българския език.

Немалка част от съществителните с продуктивни и особено с непродуктивни наставки и с проста морфемна структура са наследство от развоя на книжовния български език от по-ранния период. На този фон изпъкват съществителните с ниска фреквентност, но формирани с помощта на много продуктивни наставки (от типа на **-ниѣ**, **-ство**) и с висока степен на конкурентност с други суфикси. Именно те свидетелстват за словообразователната стихия през XIV в., когато по утвърдени модели се появяват неологизми, конкуриращи се с други словообразователни синоними (срв. напр. с. 259).

Трета глава от дисертацията „Конкуренция на суфиксите при словообразователните синоними“ (с. 255–262) е посветена именно на конкуриращите се суфикси. Явлението е добре известно още от старобългарския период, но в изследвания текст се наблюдават двойни, тройни и дори четворни синонимни редове, в които някои от членовете са с ниска честота на употреба, но свидетелстват за „процес по посока на обогатяване на езика на текста“ (с. 263). Данните са представени в табличен вид (с. 255–258), като са групирани по наставки и е отбелязана честотата на употреба в текста. Може да се види, че в най-много

синонимни редове влизат лексемите с наставка **-нне**, но конкуренция има и сред по-малко продуктивните наставки. Сред по-типичните двойки и тройки синоними са **-нне / -ство / -ственне** (като **мжученне / мжунтельство, поспѣшенне / поспѣшьство, дѣланне / дѣнство, окаянне / окаянство / окаянственне**, и т.н.), **-остъ / -ынн** (напр. **грѣдостъ / грѣдѣынн, мнлостъ / мнлостѣынн**), **-тель / -ць** (**датель / давьць, мнродръжнтель / мнродръжьць**), суфиксални / конверсивни съществителни, и др.

Сред синонимните лексикални двойки се открояват и тези, в които единият член обикновено се определя в научната литература като преславизъм – на тях дисертантката обръща специално внимание (с. 261–263). Сред наблюденията ѝ е и това, че вариантите „имат успоредна употреба, но с по-висока честота при кирило-методиевската лексика“ (с. 262). Трябва да се подчертае, че според проучванията в последните години преславската лексика не бива да се ограничава до изброяване на двойки синоними, а освен това непреславският член на тези двойки не е представител на специфичен „кирило-методиевски“ език, а обикновено е част от общия лексикален фонд на старобългарския език и съответно голяма част от тази лексика може да се смята за общоупотребима.

Основното изложение на дисертационния труд завършва със Заключение (с. 263–269), в което са обобщени междинните наблюдения, направени в предходните три глави. Смятам за напълно убедително заключението, че материалът „показва приемственост“ спрямо по-ранната традиция, като се наблюдават различия в степента на продуктивност и честота на употреба на отделните форманти (с. 264). В това отношение важна информация се съдържа в данните за процентния дял на лексемите в поведта, отсъстващи от използваните речници (25%), съответно 75% от изследваната лексика е споделена и с други произведения. Изказано е мнение, че наличните лексеми с прабългарски произход са наследство от по-ранен преславски превод, и това е и финалното заключение, което отговаря на един от поставените в началото въпроси – според авторката изследваният текст е основна преработка от XIV в. на по-ранен старобългарски превод (с. 269). Това твърдение обаче би трябвало да се подкрепи с допълнителни аргументи извън равнището на словообразуването.

Без да подценявам избрания подход и изчерпателния анализ на обемния лексикален материал в работата, имам две основни забележки. Първо, би било полезно да се открият библейските цитати, тъй като част от изследваната лексика е наследена или напротив, се

отклонява от по-ранните известни преводи и тези отношения са част от динамиката на развоя на изследваните словообразователни модели. Второ и по-важно е последователното привеждане на гръцките съответствия към лексемите. Това е направено само в изолирани случаи, а при преводен текст с известен гръцки образец отношенията с оригинала (особено при формиране на композита) са от съществено значение.

Дисертационният труд е придружен от 11 приложения с общ обем от 275 страници. Приложенията съдържат: 1. Репертоар на графемите в ръкопис РМ 3/14; 2. Наборен текст на повестта (приложени са първите 30 листа от ръкописа от общо 268 л.); 3. Словоуказател на съществителните имена; 4. Обратен речник; 5. Азбучен списък на словообразователните синоними; 6. Таблица на изследваните единици по наставки; 7. Списък на лексемите, незасвидетелствани в използваните речници; 8. Списък на лексемите, незасвидетелствани в старобългарския канон; 9. Думи от прабългарски произход; 10. Азбучен списък на непреведени гръцки думи; 11. Азбучен списък на антропоними, етноними и топоними. Приложенията не само имат справочен характер и улесняват търсенето, но и систематизират материала, представен в основното изложение, като дават възможност за по-нататъшни изследвания върху него.

Авторефератът предава точно съдържанието и структурата на дисертацията, научните приноси са формулирани ясно и адекватно. Дисертантката има шест публикации.

Дисертацията на Моня Камуля Рибаров „Лексиката в ръкопис № 3/14 от Библиотеката на Рилския манастир като източник за историята на текста на повестта „Варлаам и Йоасаф““ отговаря на всички изисквания за присъждането на образователната и научна степен „доктор“, затова препоръчвам на уважаемите членове на научното жури да гласуват положително.

10.09.2024 г.

Рецензент:

доц. д-р Анета Димитрова